

ВЪЗПРИЕМАНЕ И ОСМИСЛЯНЕ НА ВЪЛШЕБНИ ФОЛКЛОРНИ ПРИКАЗКИ ОТ УЧЕНИЦИТЕ В I – IV КЛАС

Даниела Йорданова

Литературното образование е част от задължителната подготовка на учениците от началните класове. То формира светогледа им, обогатява житейския опит, ценностната система, естетическите им преживявания. В процеса на рецепция и интерпретация на литературни текстове децата общуват непосредствено с изобразителната и изразителната функция на езика, усъвършенстват комуникативноречевите си умения, обогатяват културата си.

Културата се създава от човека и се предава през поколенията. Тя се развива като национална по форма и общочовешка по съдържание. Видимите и невидими прояви на културата са в основата на разбирането за нейната същност на холандския социален психолог Х. Хофстеде. Според учения, който символно представя културата като кръг, в ядрото ѝ са ценностите, а от периферията към ядрото съответно се намират символите, героите, ритуалите. [11]. Както подчертава М. Гърмидолова „...стимулирането на културното самосъзнание е наша съдбовна задача като педагози в настоящата ситуация на културно разнообразие.” [3, 232]. В този контекст срещата на днешните малки ученици с фолклора ще им позволи да навлязат в пластове на културното национално и общочовешко наследство – артефакти, символи, герои, ритуали, традиции, обреди, нрави, ценности.

Фолклорът е част от културата и определя културната идентичност на всеки народ. Проф. Р. Йовева определя фолклора като „... култура на етническата общност, която включва не само словесно-музикални, хореографски и предметни форми на дейността на хората, а и вярвания, знания и представи, обреди, обичаи.” В този смисъл схващането на проф. К. Димчев, че чрез средствата на системното и целенасоченото образование се овладяват преднамерено най-голяма част от културните образци, намира конкретен израз в литературното образование. Именно чрез него малките ученици в Р България формират своята национална идентичност, възприемат култур-

ните различия, опознават, съхраняват и предават културните ценности на обществото като цяло [4, 12].

Учебното съдържание по литература за 1. – 4. клас в Р. България включва разнообразни фолклорни текстове – български, руски, турски, арменски, английски, италиански и др. На жанрово равнище тези текстове могат да се обособят като проза – приказна и неприказна; песни, паремии – гатанки, пословици, поговорки. Фолклорните текстове са създадени на основата на митове, други фолклорни текстове, както са и отражение на значими събития и обреди от живота на хората като раждане, сватба, поробване, кръщаване и др. За фолклорните текстове е характерна „известна условност” на изображението, измислицата, но несъмнено истинни са нравствените и естетическите послания, които те излъчват. Обобщено най-характерните особености на фолклорните текстове са: синкретичност, колективност, устност, традиционност, устойчивост и вариативност [1, 258 – 261].

Фолклорните жанрове, представени в учебниците по литература за началните класове, са: приказки, предания и легенди, песни, пословици, поговорки и гатанки.

Фолклорната приказка е любима за слушане и четене от децата и малките ученици. Тя разказва за общочовешките ценности чрез измислени случки с различни герои. Ориентира своите морални послания към всички хора, като разграничава доброто от злото и представя доброто като ценностна система, от която човек извлича поука.

Редица изследователи в България като Пантелей Зарев, Светлана Стойчева и др. обръщат внимание на характерна особеност на фолклорната приказка, а именно нейната *универсалност*. Ив. Симеонов тълкува термина “универсалност” като “всеобхватност”, “общовалидност”. Той свързва универсалния характер на фолклорната приказка с „...нейната надвремева и надетническа насоченост, т.е. тя “прекрачва” границите на определени епохи и народи и придобива всеобщо значение.”

Авторът поддържа тезата, че тази темпорална, етническа и локална общност на фолклорната приказка се поражда най-вече от художествената структура на приказката – от наличието в нея на общи теми, проблеми и идеи, които засягат всички народи, разгърнати чрез т.нар. “странстващи” сюжети. Сюжетите на фолклорните приказки се отличават с географска и историческа неопределеност. Съ-

ществен елемент от тази универсалност е и изграждането на персонажите като типаж. Приказната универсалност се определя още от смисловото послание, насочено към всички слушатели, а не към отделни хора или групи. [10, 3].

Именно поради тази основна характеристика на фолклорната приказка – нейната универсалност, в интеркултурен план, тя може да се представи като част от култура на всеки народ и наследството от нравствени, естетически ценности на човечеството, защото носи в себе си богатство от теми, сюжети, образи, житейски опит и мъдрост, натрупани и предавани през вековете и до днес.

Във фолклористиката е утвърдена следната жанрова класификация на приказките: вълшебни приказки, битови и приказки за животни.

Вълшебните приказки са най-близки до мита. Проф. Р. Йовева определя следните универсални характеристики за този жанр:

– функциите „вредителство и липса”. С вредителството се свързват различни персонажи като митични и човешки същества (хали, змейове, чудовища, мащеха и др.). Те нарушават установената хармония и пораждаат липси по отношение на благосъстояние, здраве, семеен статус и т.н.;

– функцията „ритуална инициация” – посвещаване. Чрез тази функция положителният герой минава през различни изпитания, нанесени от вредителя, трупва опит с цел да промени статуса си и в края на приказката се завръща като победител и отново възстановява хармонията, но на ново равнище;

– функцията „помощ”, изразена чрез дарители/помощници – обикновено старец, старица, млади девойки, деца, млади мъже, които се справят с вредителите и липсите и в края на приказката създават нова хармония;

– функцията „пространство”. То е изразено чрез опозициите близко – далечно, земя – небе, земя – подземно царство, земя – вода/гора, горе – долу. Най-често пространството в тези приказки представя модела на света, така както е в мита. Тези опозиции представят светогледа на човека, на общността за свое и чуждо, като стремежът на героите е след като преодолеят препятствия, да се върнат в своето и отново да се възстанови хармонията; основната космическа опозиция свое/чуждо от мита във вълшебните приказки „слиза” сред хората и развива допълнителни нравствени значения

на: добро/лошо, етично/неетично, красиво/грозно и т.н. Тези значения имат етически измерения за човека, те са свързани с ценностната ориентация на глобалната традиционна култура.

– функцията „пространствен център”. Тя се свързва с всеки нов сюжетен момент в текста – дом, гора, многоцветна река, къщата на баба Яга и т. н. За придвижването на героя от един пространствен център до друг в развитието на случката помагат обикновено вълшебни предмети – шапка-невидимка, вълшебно килимче, вълшебна пръчка и др.;

– функцията „време”. Във вълшебните приказки времето не е уточнено, то не е подчинено на някаква рационална житейска логика. [1, 265 – 268].

Вълшебните приказки се слушат и се четат от малките ученици с голям интерес, защото те са особено привлекателни за децата с идеализираните герои, необикновените неща, които се случват с тях, необичайните места, където отиват героите, динамичното развитие на случката, съприкосновението и борбата между различни сили, надарени със свръхестествена сила, щастливата развръзка, когато доброто тържествува.

Чрез възприемането и осмислянето на текста на вълшебната приказка, учениците от 1. – 4. клас усвояват определени модели на социално поведение. Добрите герои във вълшебните приказки са умни, силни, работливи, милостиви, разумни, находчиви, съобразителни, красиви и т. н.; благодарение на тези свои качества те успяват да преодолеят изпитанията, на които са подложени, и накрая са възнаградени. Лошите герои са слаби, зли, грозни, мързеливи, глупави, несъобразителни и т.н. Като резултат от това се провалят при изпитанията, в края на случката винаги са изобличени и като следствие са наказани. В това е и въздействието на вълшебната приказка – да отправи своето послание, да обясни по необикновен начин света, който ни заобикаля, както и делата на човека в него, а малкият слушател или читател да ги оценности, като обогати социалния и естетическия си опит, открие своята позиция и изрази мнението си.

За да се възприемат и въздействат пълноценно вълшебните приказки от учениците в 1. – 4. клас като носители на културните ценности на обществото, е необходимо учителят в началните класове да ползва вариативно модел за изучаването им.

Проф. Р. Йовева предлага проект на модел за изучаване на фолклорна приказка в началните класове, който е съобразен с характеристиките на повествователния текст и на характерните особености на фолклорните приказки в частност [1, 268 – 272].

Коментирането по-нататък в текста на този проект за модел за изучаване на фолклорна приказка се нуждае от уточнението, че като се има предвид спецификата на възприемането на художествения текст като вид изкуство и специфичните особености, свързани с възрастовите и психологическите особености на малките ученици, може да се приложи синергетичният подход. „Педагогическата синергетика е такава област от педагогическото знание, която се основава на законите и закономерностите на синергетиката... Педагогическата синергетика се разглежда като синтез на многофакторни въздействия в процеса на възпитание и самовъзпитание образование и самообразование, обучение и самообучение, материализиращи се в личността на обучаемия.” [2, 104]. Приложението на синергетичния подход в литературното образование в етапа 1. – 4. клас позволява урокът по литература да се разгледа като система, в която си взаимодействат различни подсистеми – словесна, визуална, предметна, музикална и т.н., така че да се осъществи работа с всички компоненти на съдържанието и формата на художествения текст с цел пълноценното му глобално възприемане и осмисляне от малките ученици. В този контекст синергетичният подход има място при възприемането и осмислянето на фолклорни приказки, защото чрез него учениците могат да възприемат текста като комплексен сътворчески продукт на културата, в който си взаимодействат различни изкуства, който въздейства преди всичко на сетивата, емоциите, представите на 7 – 11-годишните, естетизира възприятията им, обогатява житейския опит и ценностната им система.

Моделът за проект за изучаване на фолклорна приказка съдържа следните елементи:

1. Изясняване на темата и мотива. В начален училищен етап тези понятия не се семантизират, а се усвояват от учениците на емпирично равнище. Темата обобщава всичко, за което се разказва в приказката. За да се определи темата, обикновено се задава въпросът: За какво разказва приказката? Мотивът също не се дефинира, а се извежда в процеса на работа над сюжета или над героя, тогава, когато се появи. Във вълшебната приказка той се появява, когато е нарушена хармонията от вредителя.

2. Осмислянето на сюжета включва:

- определяне на типа на епизодите;
- пространство на действието; как е организирано, има ли наличие на или отсъствие на опозиции; начините на преминаване от едно място на друго в пространството, ако има такива преходи;
- разположение на сюжетните моменти във времето – последователност, продължителност на действието; функции; логика на подреждане;
- ролята на разказвача.

Изясняването на тази част от модела изисква да се определят епизодите в текста. Въпросите, които се задават, са следните: Какво се случва с героя? Проследете всички случки. Съществената работа върху осмислянето на епизодите включва изясняване на връзката между началото и края на приказката. Основните въпроси, които могат да се задават от учителя, за изясняване на сюжета са: Как започва приказката? Прочетете, разкажете. Какво се случва с героя в началото на приказката? Къде се случва? Какво научихте за героя? Прочетете, разкажете и т.н. Какво се случва след това с героя? Къде отива той? Как се проявява в този момент? Прочетете и т.н. По този начин се работи последователно върху всеки епизод, докато се стигне до края на приказката. Въпросите: Как завършва приказката? С какво се обогатява представата ви за героя в края на приказката? Какъв е той? По какъв начин разказвачът води приказката към този край? Какво е посланието към читателите и слушателите в приказката? водят учениците до изводи, които са свързани с изясняване ролята на разказвача, както и с нравственото послание, което носи текстът.

Проф. Н. Иванова определя постройката на вълшебните принципи, като я свързва с принципа на нарастването „...всеки предшестващ епизод пояснява следващия и подготвя кулминацията, докато при приказките за животни най-често се среща кумулативната постройка – последователно свързани еднотипни, почти повтарящи се елементи и ситуации.” [5, 31].

Осмислянето на развитието на сюжета чрез проследяване на епизодите и тяхната функция е с цел да се открие от учениците логиката при построяването на приказката, да се открие вътрешната тема на всеки от сюжетните моменти в процеса на цялостното разгръщане на темата, за да се достигне до извличане на посланието, закодирано в идеята.

3. Изясняване на главния герой – от какъв тип е, как се изгражда представата за него;

– какви изпитания преодолява;

– по какъв начин преодолява препятствията – сам или с помощници;

– кой/кои са благодетелствани от сполуката му;

– какъв смисъл се крие в действията и в поведението на героя.

Заедно с осмислянето на сюжета върви и работата върху образната система във вълшебната приказка. Методическата работа върху образната система обикновено започва с въпрос, който има общ характер – Кои са героите в приказката? Кой от тях е главният? Развитието на образа/образите се проследява успоредно с развитието на сюжета. Обръща се внимание на това какъв е героят в началото на приказката. След това се проследяват събитията, които се случват с него, срещата му с друг персонаж – помощник/дарител във вълшебните приказки. На фона на преодоляването на препятствия и изпитания, се проследява развитието му и се определят качествата му. Поставят се въпроси от типа на: Какво постига героят в края на приказката. Какъв е той? По същата логика се работи и върху образа на вредителя. Правят се изводи за посланието в текста, основано на действията, постъпките и речта на героите.

Методическата работа върху образната система във вълшебните приказки с учениците от началните класове може да се свърже с определяне на всеки от тях според ролята, която изпълнява, като се има предвид типологията на Проп (героите са 7 на брой – вредител, помощник, царска дъщеря (цар), изпращач, дарител, герой и лъжегерой) и с оглед на постоянните функции (постъпки – 31 на брой) на тези персонажи.

При изясняване на сюжета и действията на героите, е добре малките ученици да откриват смисъла и значението на вълшебните същества и предмети във вълшебната приказка, да си ги представят, за да определят тяхното значение за посланието, което носят героите.

За да се обобщат типичните особености на персонажите във вълшебната приказка, в условията на урока по литература (класно и извънкласно четене), могат да се изработи кника, в която има няколко раздела – „Вълшебни приказки”, „Герои от вълшебните приказки”, „Вълшебни предмети и същества”, „Вълшебни думи и заклинения, изречени от героите”, „Вълшебни преобразования на героите”.

Постепенно се достига до последните два елемента от модела за проект за изучаване на фолклорна приказка:

4. Жанрова характеристика на приказката – търси се връзката между сюжета, героите и жанровата специфика.

5. Изясняване на представите за ценност и посланието на приказката.

Първият елемент е свързан с доказване на връзката между постройката на сюжета, образната система и води учениците до извод за принадлежността на определен текст към тематика, определена като вълшебна и оттам за класифициране на съответната приказка като вълшебна. Въпросът Защо тази приказка е вълшебна? ще обобщи представите на учениците за спецификата на този вид фолклорни приказки.

Последният елемент се свързва с обобщаване на читателските възприятия на учениците от началните класове. С отговора на въпроса *Какво е посланието на приказката?* децата оценностяват постъпките на героите и извличат нравственото послание.

С дискретната роля и посредничество на учителя учениците в 1.–4. клас надникват в дълбините на текста на вълшебната приказка, откриват и разбират смисъла ѝ, възприемат я като част от културното национално богатство и част от общочовешките непреходни нравствени и естетически ценности.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Георгиева, М., Йовева, Р., Ст. Здравкова.* Обучението по български език и литература в началното училище. Шумен, 2011.

2. *Гълъбова, Д.* Педагогическа синергетика. В. Търново, 2012.

3. *Гърмидолова М.* Межкултурната компетентност и изобразителното изкуство. // Научни трудове на Русенския университет. Т. 51, серия 6.3.

4. *Димчев, К.* Лингвокултурологичен подход в обучението по български език. – Образование, 2011, № 6.

5. *Иванова, Н.* Литературата за деца и формирането на читателска култура в начална училищна възраст. С., 2012.

6. *Иванова, Н.* Методика на литературното образование в 1.–4. клас. С., 2005.

7. *Иванова, Н.* Изучаване на литературните жанрове в началните класове”. С., 1992.

8. *Йовева, Р.* Методика на литературното образование. Шумен, 2002.

9. *Капралова, Н.* За дълбините на вълшебната приказка. Институт за литература – БАН. abcdar.com/pubs/Valshebnata%20prikazka.rtf
10. *Симеонов, Ив.* Фолклорната и литературната приказка. Електронно списание LiterNet, 2009, № 10.
11. *Хофстеде, 2001*: Х. Хофстеде, Култури и организации. С., 2001.
12. *Чавдарова-Костова, С.* Съвременни предизвикателства пред интеркултурното възпитание. С., 2010.
13. *Проп, В. Я.* Русская сказка. Л., 1984.
14. *Проп. В. Я.* Историческите корени на вълшебната приказка. С., 1996.

ВЪЗПРИЕМАНЕ И ОСМИСЛЯНЕ НА ВЪЛШЕБНИ ФОЛКЛОРНИ ПРИКАЗКИ ОТ УЧЕНИЦИТЕ В I – IV КЛАС

ДАНИЕЛА ЙОРДАНОВА

Резюме

В статията се проследяват универсалните характеристики на вълшебната приказка. Коментира се и вариативен модел за възприемането и осмислянето на този жанр. Развива се идеята, че в процеса на рецепция и интерпретация на фолклорни вълшебни приказки, малките ученици навлизат в пластове на културното национално и общочовешко наследство – артефакти, символи, герои, ритуали, традиции, обреди, нрави, ценности.

Ключови думи: вълшебни фолклорни приказки, възприемане, осмисляне, ученици, I. – 4. клас, модел, култура.

RECEPTION AND RATIONALIZATION OF FOLKLORE FAIRY TALES BY 1ST – 4TH GRADERS

DANIELA YORDANOVA

Summary

The paper traces the universal characteristics of the fairy tale. It comments on the variable model of the genre's reception and rationalization. I develop the idea that through the process of reception and interpretation of the folklore fairy tales, lower-grade pupils are introduced to the complex layers of both their national and universal cultural legacy – artifacts, symbols, heroes, rituals, traditions, rites of passage, mores and values.

Key words: folklore fairy tales, reception, rationalization, pupils, 1st -4th grade, model, culture.